

Najważniejsze cechy polszczyzny szlacheckiej na podstawie *Pamiętników Paska*

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film edukacyjny](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Czesław Hernas, *Barok*.
- Źródło: Zbigniew Herbert, *Przypowieść*.
- Źródło: Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*.

Najważniejsze cechy polszczyzny szlacheckiej na podstawie *Pamiętników Paska*

Ilustracja do *Pamiętników Paska*, Francois Grenier

Jana Chryzostoma Paska określa się mianem jednego z najwspanialszych gawędziarzy w historii Polski, a jego *Pamiętniki* uznaje się za dzieło literackie wysokiej klasy. Sam autor był postacią barwną i nietuzinkową. Jako pisarz wiedział, jak przyciągnąć uwagę czytelników. Jego *Pamiętniki* są kopalnią wiedzy o ludziach, obyczajach i języku czasów baroku. Historyk literatury Ignacy Chrzanowski, pisał o nim:

“ [...] pamiętniki Paska to przepyszny obraz żywej mowy polskiej XVII w. i niezrównane arcydzieło stylu gawędziarskiego. Mistrz z Paska nad mistrzami nie tylko w rąbaniu ręką, ale w obracaniu językiem; rękę wyćwiczył sobie w bitwach i pojedynkach, a język – przy butelkach i gąsiorach, w wesołym gronie znajomych i przyjaciół, którym chętnie opowiadał o swoich „okazyach”, „koloryzując” je często, i tak, jak opowiadał, przekazał piórem potomności. Tak żywo i barwnie, tak naturalnie i zamasyście, z humorem może niezbyt wybrednym, ale szczerym i naprawdę ogromnie zabawnym – nie

umiał opowiadać nikt, chyba... jeden tylko Zagłoba. Literatura staropolska nie zna lepszego gawędziarza i większego humorysty.

Twoje cele

- Poznasz cechy charakterystyczne stylu *Pamiętników* Jana Chryzostoma Paska.
- Zanalizujesz fragment *Pamiętników*.
- Wyjaśnisz cel zastosowania komizmu językowego i sytuacyjnego w podanym fragmencie.

Przeczytaj

Pasek i sarmatyzm

Sarmatyzm był istotnym elementem polskiej kultury barokowej, opierał się na przekonaniu o pochodzeniu Polaków od bitnego rodu Sarmatów, zamieszkującego ziemie na wschód od Rzeczypospolitej. Polacy pod tym względem nie różnili się od innych europejskich narodów, wywodzących swe pochodzenie od biblijnych bądź starożytnych bohaterów. Sarmatyzm promował wzorzec dobrego gospodarza, szlachcica-ziemianina miłującego wolność, tradycje, dumnego, pewnego siebie, pokornego wobec Boga. Z biegiem czasu sarmackie zwyczaje uległy wynaturzeniu i dziś kojarzone są z rozrzutnością szlachty, prawem do samosądów, czy anarchią. Kultura sarmacka wykształciła specyficzny język i oryginalne formy wypowiedzi, do których należy portret trumienny, [pamiętnik](#), diariusz, raptularz, facecja, zapiski z podróży.

Pasek pod Lachowiczami, 1660, Juliusz Kossak
Źródło: domena publiczna.

« Czesław Hernas

Barok

Pamiętnikarstwo w schyłkowym okresie staropolskim przeżywa swój pełny rozkwit. Pamiętnik był formą wypowiedzi prywatnej, nie przeznaczonej do druku, lecz kierowanej do rodziny, przyjaciół; tylko w odległej perspektywie myślowej pamiętnikarza rysowała się możliwość lektury jego wspomnień przez obcego człowieka przyszłych czasów.

Źródło: Czesław Hernas, *Barok*.

Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska, wywodzącego się z drobnej [szlachty](#), ziemianina i żołnierza, są piśmienniczym wyrazem sarmatyzmu. Dają znakomite świadectwo sarmackiej obyczajowości. Spisane u schyłku życia obejmują lata 1656–1688, przedstawiają wojenne przygody autora, walczącego ze Szwedami, Moskwą, Węgrami i uczestniczącego w rokoszu Lubomirskiego oraz życie ziemiańskie. Mają formę zbeletryzowanych epizodów i anegdot,

łączących cechy wspomnień i autobiografii. Ich bohaterem jest dzielny żołnierz, w dalszej części szlachcic-ziemianin.

((Czesław Hernas

Barok

Zamierzona wieloznaczność (...) epizodów, ich wyraźne wyodrębnienie od ekspozycji po konkluzję, odtwarzanie dialogów i zwrotnych momentów zdarzeń tworzą razem tak duże zbliżenie do techniki pisania romansów, że dawno już postawiono przy dziele Paska pytanie: pamiętnik czy romans (powiedzielibyśmy dziś: czy powieść autobiograficzna?). Problem jest jednak trochę sztuczny. Jest to oczywiście pamiętnik, tyle tylko, że bardzo niejednolity w koncepcji. Spotkały się tu różne tradycje zapisków *pro memoria*: jest i styl *raptularzowych* informacji syntetycznie opisujących rok, co minął, jest i *diariuszowy* nawyk gromadzenia dokumentów do opisywanego zdarzenia historycznego, i charakterystyczne dla *itinerariuszy* opisy egzotycznych krajów i ludów, ale wśród tych zmieniających się technik pisania na plan pierwszy wychodzi tendencja naczelna: w tej materii życia gawędziarz dokonuje wyboru tematów, którym nadaje charakter zwięzłych, lecz przemyślanych konstrukcyjnie i stylistycznie opowieści spiętych wewnętrzną anegdotą. Czy opowieści prawdziwych? Jest w nich sporo prawdy, ale raczej trzeba je mierzyć skalą sugestywności i prawdopodobieństwa, a więc miarą literacką niż historyczną; faktami włada gawędziarz i podporządkowane są one prawom *gawędy*.

Źródło: Czesław Hernas, *Barok*.

Styl *Pamiętników* Jana Chryzostoma Paska

Pamiętniki nie są dziełem zwartym i jednolitym, znajdują się tu fragmenty pisane pełnym ekspresji, barwnym stylem, jak również partie rozwlekłe i przegadane. Zgodnie z konwencją epoki pisane są długimi, wielokrotnie złożonymi zdaniami, ale w ich tekst zostały wplecione inne gatunki literackie, takie jak wiersz liryczny, panegiryk, list, mowa czy paszkwil. Język tekstu cechuje dynamizm i obrazowość, które autor osiąga dzięki licznie stosowanym wykrzyknieniom, równoważnikom zdania, krótkim i zwięzłym

wypowiedziom, przenośniom, porównaniom czy przysłowiom. Niewątpliwą zaletą stylu Paska są żywe, plastyczne opisy batalistyczne oraz humor. Liczne oracje występujące w *Pamiętnikach* charakteryzuje język elegancki i wyszukany, autor popisuje się znajomością barokowych konceptów oraz erudycją, wplatając wątki mitologiczne. Z kolei w relacjach bitewnych używa języka potocznego i dosadnego, zdania są krótkie, jakby gorączkowe, dialogi chaotyczne i urywane. Z kolei opisy licznych podróży charakteryzują się drobiazgowością i skłonnością do fantazjowania. Charakterystyczną manierą stylistyczną języka okresu baroku było makaronizowanie tekstów, które wynikało z kultu łaciny, jako języka ludzi wykształconych lub podkreślenia przynależności do stanu szlacheckiego. Poległo na świadomym wplataniu do polszczyzny wyrazów lub całych zwrotów i wyrażeń łacińskich. Czasem użycie wyrazu lub zwrotu łacińskiego było koniecznością, gdyż w barokowej polszczyźnie brakowało określonych terminów czy wyrażeń fachowych. W *Pamiętnikach* można znaleźć wiele takich makaronizmów.

Dzieło doczekało się wielu tłumaczeń, m.in. na języki angielski, francuski, duński i czeski. Z *Pamiętników* korzystał zapewne Henryk Sienkiewicz, pisząc *Trylogię*, a styl Paska sparodiował Witold Gombrowicz w *Trans-Atlantyku*. Melchior Wańkowicz nazwał Jana Chryzostoma „prereporterem”.

Słownik

gawęda

krótki utwór literacki mający charakter swobodnego opowiadania

pamiętnik

w rozumieniu wywodzącym się z XVII i XVIII w. (ukształtowanym zwłaszcza we Francji – stąd „memuary”), opowiadanie z osobistego punktu widzenia i z pewnego dystansu czasowego o faktach przeżytych przez autora

szlachta

warstwa społeczna, ukształtowana w Europie u schyłku średniowiecza, która w społeczeństwie stanowym tworzyła grupę uprzywilejowaną pod względem prawnym, politycznym i ekonomicznym, a następnie była głównym oparciem władzy państwowej w większości systemów absolutystycznych

Film edukacyjny

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/D1B2PHUyO>

Film nawiązujący do treści materiału pod tytułem Najważniejsze cechy polszczyzny szlacheckiej.

Polecenie 1

Wynotuj z filmu przykłady humoru językowego i sytuacyjnego w *Pamiętnikach*. Jaki stosunek narratora do spraw politycznych i wojskowych można wywnioskować z zastosowania tego typu narracji?

Polecenie 2

Scharakteryzuj język i styl *Pamiętników* Paska.

Polecenie 3

Wynotuj cechy języka *Pamiętników* Jana Chryzostoma Paska, które wiążą się z odebraniem przez niego wykształceniem.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

« Jan Chryzostom Pasek

Pamiętniki

Rok Pański 1657

Roku Pańskiego 1657 mieliśmy wojnę węgierską, na którą były zaciągi nowe, między którymi zaciągał też Filip Piekarski, krewny mój; z której racyjej i ja tam podjechałem. Złodziej Węgrzyn, szalony **Rakocy**, świerzbiała go skóra, tęskno go było z pokojem, zachciało mu się polskiego czosnku, który mu ktoś na żart schwalił, że miał być lepszego, niżli węgierski, smaku.

Jako Kserkses **ob caricis Atticas** podniósł przeciwko Grecyi wojnę, tak i pan Rakocy podobną szczęśliwością we czterdziestu tysięcy Węgrów z Multanami, Kozaków zaciągawszy **alterum tantum**, wybrał się na czosnek do Polski; aleć **dano** mu nie tylko czosnku, ale i dzięgielu z kminem. Bo jak on tylko wyszedł za granicę, zaraz Lubomirski Jerzy poszedł w jego ziemię, palił, ścinał, gdzie tylko zasiągnął, wodę a ziemię zostawił. A potem od matki Rakocego wielki okup wzięwszy, wyszedł synowi perswadować, żeby nie wszystkiego czosnku zjadał, przynajmniej na rozmnożenie zostawił. A my też już z Czarnieckim posługowaliśmy, jakeśmy umieli; i tak szczęśliwie najadł się czosnku, że wojsko wszystko zgubił, sam się w [nasze] ręce dostał, potem uczyniwszy targ o swoją skórę, pozwolił miliony i uprosiwszy sobie zdrowie, jako Żyd **kałauzowany**, do granicy [w] bardzo małym poczcie **samokilk** tylko, zostawił **in opptignatione** umówionego okupu wielgomożnych **grofów** Katanów, którzy zrazu wino pili, na srebro jadal w Łańcucie, jak było nie widać okupu, pijali wodę, potem drwa do kuchni rąbali i nosili i w tej nędzy żywot skończyli. Okup przepadł, on też sam, że nigdzie nie miał oka wesołego, bo gdzie się obrócił, wszędzie płacz i przekleństwo słyszał od synów,

mężów, braci, których na wojnie polskiej pogubił, wpadł w desperację i umarł. Otóż tobie czasnek!

Kiedy na tę wojnę wyjeżdżał, pożegnawszy się z matką, wsiadł na konia; w oczach jej padł koń pod nim. Kiedy mu matka perswadowała, żeby zaniechał tej wojny, mówiąc, że to znak jest niedobry, odpowiedział, że to nogi końskie złe, ale nie znak. Przesiadł się tedy na inszego; złamał się pod nim dyl w moście, znowu spadł z konia: i na to powiedział, że dyl był zły. Jak to przecie te **praesagia** zwyczajnie rady się weryfikują.

Źródło: Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*.

Ćwiczenie 1

Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska mają formę:

powieści.

gawędy.

eseju.

opowiadania.

Ćwiczenie 4

Określ typ narracji i elementy świata przedstawionego fragmentu *Pamiętników*.

Kim jest narrator?

Typ narracji

Elementy świata przedstawionego

Ćwiczenie 5

Wypisz z tekstu przykłady elementów językowych charakterystycznych dla stylu Jana Chryzostoma Paska. Odwołaj się do wiadomości z lekcji i filmu.

Ćwiczenie 6

Zastanów się, jaki wpływ na wymowę tekstu mają cechy stylu Jana Chryzostoma Paska wskazane przez ciebie w ćwiczeniu 5. Sformułuj pisemny wniosek.

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Najważniejsze cechy polszczyzny szlacheckiej na podstawie *Pamiętników Paska*

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

3) rozróżnia gatunki epickie, liryczne, dramatyczne i synkretyczne, w tym: gatunki poznane w szkole podstawowej oraz epos, odę, tragedię antyczną, psalm, kronikę, satyrę, sielankę, balladę, dramat romantyczny, powieść poetycką, a także odmiany powieści i dramatu, wymienia ich podstawowe cechy gatunkowe;

6) rozpoznaje w tekstach literackich: ironię i autoironię, komizm, tragizm, humor, patos; określa ich funkcje w tekście i rozumie wartościujący charakter;

8) wykazuje się znajomością i zrozumieniem treści utworów wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe;

9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;

10) rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje;

14) przedstawia propozycję interpretacji utworu, wskazuje w tekście miejsca, które mogą stanowić argumenty na poparcie jego propozycji interpretacyjnej;

15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;

12) wykorzystuje wiedzę o języku w pracy redakcyjnej nad tekstem własnym, dokonuje korekty tekstu własnego, stosuje kryteria poprawności językowej.

IV. Samokształcenie.

6. wybiera z tekstu odpowiednie cytaty i stosuje je w wypowiedzi;

Lektura obowiązkowa

14) Jan Chryzostom Pasek, Pamiętniki (fragmenty);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- omawia różne odmiany pamiętników;
- wyjaśnia, z czego wynikała popularność *Pamiętników* Paska;
- podaje przykłady humoru językowego i sytuacyjnego w *Pamiętnikach*;
- charakteryzuje język i styl *Pamiętników* Paska.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;

- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel poleca uczniom, aby na podstawie dowolnych źródeł omówili odmiany pamiętników (dziennik, diariusz, pamiętnik, annał, blog): zapisując w zeszytach ich krótkie charakterystyki.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel weryfikuje przygotowanie uczniów do zajęć. Wybrane osoby prezentują różne odmiany pamiętników.
2. Nauczyciel zapoznaje uczniów z tematem lekcji i wspólnie z uczniami ustala cele zajęć i kryteria sukcesu.
3. Uczniowie w parach przygotowują mapę myśli podsumowującą informacje z sekcji „Wprowadzenie” i „Przeczytaj”.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie zapoznają się z treścią sekcji „Film edukacyjny” i indywidualnie wykonują polecenia 1-3. Następnie wybrani uczniowie odczytują odpowiedzi.
2. Nauczyciel przeprowadza dyskusję na temat: Z czego wynikała popularność *Pamiętników* Paska? Naprowadza uczniów na nietypowe ukształtowanie stylu w tym dziele i połączenie różnych form pamiętnikarskich i literackich.
3. Uczniowie w parach wykonują ćwiczenia 1-7 z sekcji „Sprawdź się”. Wybrana osoba z pary prezentuje rozwiązania.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel czyta krótki fragment podsumowujący informacje z lekcji:
Trzeba jednak przyznać, że *Pamiętniki* swe pisze Pasek jakby dwoma piórami albo też

jednym piórem maczanym w różnych inkaustach. Gdy opowiada swe przygody, pisze językiem prostym, jędrnym, oszczędnym, żywym, pisze krótko, dobiera słowa celne i dobitne. Dopiero gdy zacznie przytaczać rzekomo autentyczne, a w gruncie rzeczy skomponowane przez siebie mowy, gdy cytuje wysmażone według prawideł poetyki swe rozpaczliwe wiersze, staje się ciężki i niestrawny. Nie można jednak pominąć faktu, że nawet wówczas, jeśli przytacza swe przemówienia [...], potrafi [...] pisać z rozmachem i pięknie.

Władysław Czapliński, Wstęp, [w:] Jan Pasek, *Pamiętniki*, Wrocław 1979.

2. Uczniowie wraz z nauczycielem podsumowują wiadomości z zajęć i wymieniają najważniejsze cechy polszczyzny szlacheckiej na podstawie *Pamiętników* Paska.

Praca domowa:

1. Historyk literatury, Ignacy Chrzanowski, uważa, że *Pamiętniki* Paska to „przepyszny okaz mowy polskiej XVIII wieku i niezrównane arcydzieło stylu gawędziarskiego”. Czy potwierdzasz tę opinię? Uzasadnij swoją odpowiedź.
Ćwiczenie 8 z sekcji „Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

- Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 4 (16).
- Czesław Hernas, *Literatura baroku*, Warszawa 1987.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Film edukacyjny”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.